SADDI ISKANDARIY DOSTONIDA ISKANDAR OBRAZI VA ADOLAT G‘OYASINING BADIIY TALQINI

Sotvoldiyeva Dilnoza

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Xamsa” turkumiga kiruvchi “Saddi Iskandariy” dostonida Iskandar obrazi, adolatli hukmdor g‘oyasi, ilm-ma’rifat va komil inson masalalari tahlil qilinadi. Dostondagi voqealar, obrazlar hamda badiiy-falsafiy qarashlar orqali shoirning jamiyat, davlat boshqaruvi va inson kamoloti haqidagi qarashlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Saddi Iskandariy”, Iskandar obrazi, adolat, hukmdor, ilm-ma’rifat, komil inson, “Xamsa”, badiiy talqin, ma’naviyat.

Аннотация. В статье анализируются образ Искандера, идея справедливого правителя, вопросы науки, просвещения и духовного совершенствования в поэме Алишера Навои «Садди Искандари» из цикла «Хамса». На основе художественных образов и философских размышлений раскрываются взгляды поэта на общество, государственное управление и нравственное развитие человека.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Садди Искандари», образ Искандера, справедливость, правитель, наука, просвещение, совершенный человек, «Хамса», духовность.

Abstract. This article examines the image of Iskandar, the idea of a just ruler, knowledge, enlightenment and moral perfection in Alisher Navoi’s “Saddi Iskandariy”, the final poem of his “Khamsa”. Through the poem’s characters and philosophical reflections, the article discusses Navoi’s views on society, governance and human development.

Keywords: Alisher Navoi, “Saddi Iskandariy”, image of Iskandar, justice, ruler, knowledge, enlightenment, perfect human being, “Khamsa”, spirituality.

KIRISH

Alisher Navoiy o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi, so‘z san’atining beqiyos ustasi va teran tafakkur sohibidir. Uning ijodida insonparvarlik, adolat, ilm-ma’rifat, ezgulik va ma’naviy kamolot masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Shoirning “Xamsa” asari bu g‘oyalarning badiiy jihatdan yuksak ifodasidir. “Xamsa”ning so‘nggi dostoni bo‘lgan “Saddi Iskandariy”da Navoiy tarixiy-afsonaviy Iskandar obraziga murojaat qilib, o‘z davri uchun ham, keyingi avlodlar uchun ham dolzarb bo‘lgan ijtimoiy-axloqiy masalalarni ilgari suradi.[1]

Doston nomidagi “sadd” so‘zi devor yoki to‘siq ma’nosini anglatadi. Asarda Iskandarning xalqni yovuzlik va bosqinlardan himoya qilish maqsadida devor qurdirishi muhim voqealardan biri sifatida tasvirlanadi. Biroq doston mazmuni faqat harbiy yurishlar yoki bunyodkorlik voqealari bilan cheklanmaydi. Unda hukmdorning ma’naviy qiyofasi, xalq oldidagi mas’uliyati, donishmandlar bilan muloqoti va adolatni qaror toptirish yo‘lidagi intilishi keng yoritiladi.

ASOSIY QISM

“Saddi Iskandariy” dostonida Iskandar oddiy zabardast sarkarda sifatida emas, balki aql-idrokka tayanadigan, ilm ahlini qadrlaydigan va xalq farovonligini ko‘zlaydigan hukmdor sifatida gavdalanadi. Navoiy talqinida haqiqiy podshohning ulug‘ligi uning egallagan hududlari yoki qo‘shinining qudrati bilan emas, balki adolati, saxovati va xalqiga munosabati bilan belgilanadi. Shu jihatdan Iskandar obrazi shoir orzu qilgan komil hukmdor timsolidir.[2]

Navoiy hukmdor zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Davlatni boshqarish faqat buyruq berish yoki kuch ishlatishdan iborat emas. Hukmdor elning dardini tinglashi, nizolarni oqilona hal qilishi, zaiflarni himoya qilishi va zulmga yo‘l qo‘ymasligi lozim. Doston voqealarida Iskandarning turli yurtlarga qilgan safarlari ana shu fazilatlarni namoyon etish uchun badiiy vosita vazifasini bajaradi. Har bir uchrashuv va sinov qahramonning dunyoqarashini kengaytiradi, uni yanada dono va tajribali qiladi.

Asarda ilm va donishmandlik alohida qadrlanadi. Iskandar donishmandlar bilan maslahatlashadi, ularning fikrlariga quloq tutadi. Bu holat Navoiy nazarida ilm ahlining jamiyat hayotidagi o‘rni naqadar muhim ekanini ko‘rsatadi. Shoir hukmdor bilimdon kishilar bilan kengashib ish tutsa, qarorlari puxta va xalq uchun manfaatli bo‘lishini uqtiradi. Ilm insonni jaholatdan, shoshqaloqlikdan va noto‘g‘ri qarorlardan asraydigan kuch sifatida talqin qilinadi.[3]

Iskandar obrazining yana bir muhim jihati — uning dunyoni anglashga intilishidir. U turli mamlakatlarni ko‘radi, turfa insonlar bilan uchrashadi, hayotning murakkab tomonlariga guvoh bo‘ladi. Bu safarlar qahramonning faqat tashqi olamni egallashiga emas, balki ichki ma’naviy tajribasining boyishiga ham xizmat qiladi. Navoiy shu orqali insonning haqiqiy kamoloti o‘z nafsini boshqarish, aql bilan ish tutish va ezgu maqsad sari intilishda ekanini anglatadi.

Dostonda adolat g‘oyasi yetakchi mavzulardan biridir. Adolat davlatning mustahkamligi va jamiyat osoyishtaligining asosiy sharti sifatida talqin etiladi. Zulm va zo‘ravonlikka asoslangan saltanat uzoq yashay olmaydi; xalq roziligi, halollik va haqqoniyat esa mamlakat taraqqiyotiga zamin yaratadi. Navoiy uchun adolat shunchaki siyosiy tushuncha emas, balki axloqiy mezondir. Hukmdor avvalo o‘z xatti-harakatlarida adolatli bo‘lishi, shundan keyingina boshqalardan tartib va itoat talab qilishi kerak.

“Saddi Iskandariy”da bunyodkorlik motivi ham muhim o‘rin tutadi. Iskandar tomonidan devor qurilishi xalqni xavf-xatardan himoya qilish, tinchlikni ta’minlash va ezgulik yo‘lida xizmat qilish ramzi sifatida talqin etilishi mumkin. Devor tashqi xavfga qarshi moddiy to‘siq bo‘lish bilan birga, ma’naviy jihatdan ham yovuzlikka qarshi kurash timsolidir. Bu talqin asarning nomi va asosiy g‘oyaviy yo‘nalishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi.

Dostonning badiiy xususiyatlari ham uning g‘oyaviy mazmunini kuchaytiradi. Navoiy tarixiy va afsonaviy rivoyatlarni, hikoyatlarni, ramziy obrazlarni o‘zaro uyg‘unlashtiradi. Hikoyatlar asosiy voqeani to‘ldirib, o‘quvchini muayyan axloqiy

xulosaga olib keladi. Tashbeh, istiora, mubolag‘a va boshqa badiiy san’atlar qahramonlar ruhiyatini hamda voqealarning ta’sirchanligini oshiradi. Shoirning boy lug‘ati va obrazli ifoda usuli dostonning estetik qimmatini belgilaydi.[4]

Adabiy-tanqidiy nuqtayi nazardan qaraganda, Iskandar obrazini faqat tarixiy shaxs yoki jahongir sifatida baholash biryoqlama bo‘ladi. Navoiy uni o‘zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini ifodalash uchun badiiy umumlashma darajasiga ko‘taradi. Iskandar timsolida ideal hukmdor, izlanuvchan inson va xalq manfaatini o‘ylovchi rahbar fazilatlari mujassam. Shu sababli doston o‘quvchini hokimiyat va mas’uliyat, kuch va aql, boylik va ma’naviyat munosabatlari haqida mushohada yuritishga undaydi.

Asarda inson umrining o‘tkinchiligi va dunyo moliga haddan tashqari berilmaslik masalasi ham seziladi. Jahon mulkini egallashga intilgan hukmdor ham umrning chegaralanganligini anglaydi. Bu fikr insonni kibrdan, manmanlikdan va nafs istaklariga qul bo‘lishdan qaytaradi. Navoiy nazarida insonning boqiy qadri uning orttirgan mol-dunyosida emas, balki qilgan ezgu ishlari, qoldirgan yaxshi nomi va odamlarga yetkazgan manfaatidadir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni o‘zbek mumtoz adabiyotida adolatli hukmdor, ilm-ma’rifat, insonparvarlik va ma’naviy kamolot g‘oyalarini yuksak badiiy mahorat bilan ifodalagan nodir asardir. Iskandar obrazi orqali shoir davlat boshqaruvida aql, adolat, maslahat va xalq manfaatini ustuvor qo‘yish zarurligini ko‘rsatadi. Dostonning tarbiyaviy ahamiyati ham shundaki, u o‘quvchini ezgulikka, bilim olishga, adolatli bo‘lishga va jamiyat oldidagi mas’uliyatni his etishga chorlaydi.

“Saddi Iskandariy” bugungi kunda ham o‘z qimmatini yo‘qotmagan. Undagi adolat, tinchlik, ilmga hurmat va xalqparvarlik haqidagi qarashlar zamonaviy jamiyat uchun ham muhim ma’naviy mezon bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois dostonni o‘rganish Navoiy

ijodining badiiy go‘zalligini anglash bilan birga, uning inson va jamiyat haqidagi teran falsafasini tushunishga yordam beradi.

SNOSKALAR

[1] Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 11-jild: Saddi Iskandariy. — Toshkent: Fan, 1993.

[2] Hayitmetov A. Navoiy dahosi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.

[3] Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1976.

[4] Navoiy A. Xamsa. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, turli nashrlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 11-jild: Saddi Iskandariy. — Toshkent: Fan, 1993.

2. Hayitmetov A. Navoiy dahosi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1970.

3. Mallayev N. O‘zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1976.

4. Bertels E.E. Navoi va Jomiy. — Toshkent: Fan, 1965.